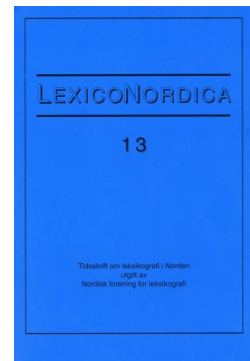

LexicoNordica

Titel: Ordbok över äldre finskt skriftspråk
Forfatter: Riitta Palkki
Kilde: LexicoNordica 13, 2006, s. 99-112
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Riitta Palkki

Ordbok över äldre finskt skriftspråk

The term Old literary Finnish means Finland's written language during the Swedish rule. The idea of a dictionary of old Finnish was first presented by E.N. Setälä, professor of Finnish language, in his 1896 proposal for a dictionary program. The planning of the dictionary was begun by professor Martti Rapola in 1956, but the actual work on it was started only in the latter half of the 1960s. The basic material for the dictionary consists of the vocabulary of the printed material from the era of the Swedish rule. The examples are taken from a text corpus containing almost three-and-a-half million words and a collection of approximately 550,000 file cards. The third volume of the dictionary is compiled using structured FrameMaker+SGML.

The Dictionary of Old Literary Finnish is descriptive and diachronical. It can also be regarded as a quotations dictionary. Most headwords are in modern Finnish, and other forms are presented as variants. The data from the dictionaries compiled during the Swedish rule is also included in the articles. The main work consists of going through the material and defining the meanings. One has to consider different types of usage, how to divide different meanings into groups, etc., and proper examples for each group have to be chosen. The explanation is usually a description of the meaning, a definition, or a list of synonyms. In choosing the examples one needs to consider the time, the type of literature, word forms, variants, idiomatic patterns, etc. The articles in the dictionary are very different in type and size. In a large article, the division into meaning groups can be considerably intricate. Besides the primary articles there is a large amount of cross-references.

The Dictionary of Old Literary Finnish is a useful book for researchers of language and history, and also for theologians and forensic historians. It is also necessary for all Finns interested in their roots and culture.

1. Äldre finskt skriftspråk – vad är det?

Äldre finskt skriftspråk (*vanha kirjasuomi*) kallas det finska skriftspråket under den s.k. svenska tiden (sent 1200-tal till 1809). Skriftspråksperioden börjar när Mikael Agricola inledde sin litterära verksamhet. Agricolas tidigaste skrift är en ABC-bok, *ABC-kiria*, som utkom 1543. Agricola, Finlands reformator, kallas också det finska skriftspråkets fader eftersom han utvecklade skriftspråket i sina verk. Perioden anses sträcka sig fram till omkring 1810. Finland lösgjordes från det svenska riket och införlivades med Ryssland som en följd av "Finska kriget" 1808–1809. Med denna historiska brytningspunkt sammanföll också en brytningstid för språket, kallad striden mellan dia-

lekterna (*murteiden taistelu*). Agricola och andra tidiga skriftställare grundade sitt skriftspråk på de sydvästfinska dialekterna, medan författare och språkmän under 1800-talet förde skriftspråket närmare de östfinska dialekterna. Skriftspråket under 1800-talet kallas äldre nufinska (*varhaisnykysuomi*).

2. Initiativet till ordboken

Initiativet till en ordbok över äldre finskt skriftspråk togs redan 1896 i ett ordboksprogram som presenterades av professorn i finska *E.N. Setälä*. Programmet omfattade en ordbok över finska folkmål, en ordbok över nufinska och en ordbok över äldre finskt skriftspråk (1897:92–93). *Ordbok över äldre finskt skriftspråk* var enligt Setälä ”av stor vetenskaplig betydelse”. Dessutom skulle den ha ett värde i sig som ett monument och en beskrivning av svunna tiders finska kultur och kontakter med den västerländska civilisationen. Sextio år senare, 1956, inledde professorn i finska språket *Martti Rapola* ordboksarbetet. Rapola skrev (1965:27; här i svensk översättning): ”Eftersom det är fråga om ett ’minnesmärke’ över det äldre språket som i huvudsak bygger på exakta citat går det inte att pruta på ordbokens omfattning. Det kommer troligen inte heller någonsin att publiceras någon ny ordbok över vårt äldre skriftspråk.”

Det egentliga ordboksarbetet inleddes först under 1960-talets senare del. Skapandet av riktlinjer och redigeringsprinciper och arbetet med att skriva provartiklar tog sin tid. Projektet är betydligt mindre och kommer att ta kortare tid än till exempel SAOB, men det kommer trots det att kräva åtminstone två generationers arbete. Redaktionen är liten: största delen av tiden har endast tre redaktörer arbetat i projektet, för närvarande är vi fyra.

Ordbok över äldre finskt skriftspråk är en *deskriptiv diakronisk ordbok*. Den beskriver språkets utveckling under en bestämd längre period. Den kan också karakteriseras som en *citatordbok* – med avsikt innehåller den en stor mängd exempelsatser som beskriver orden i användning. Ordboken är i princip *enspråkig*. Den kommer att omfatta sex band med närmare tusen sidor i varje band. Antalet ordartiklar kommer att vara cirka 80 000.

3. Materialet för ordboken

Basmaterial för ordboken är ordförrådet i tryckalster som publicerats på finska under den svenska tiden. Också ordförrådet i bevarade handskrifter med sammanhängande, längre finska texter har tagits med. Huvuddelen av texterna är religiösa texter och lagtexter. Enstaka finska ord eller satsfragment i medeltida eller senare dokument har inte tagits med. Namnen har begränsats till mytologiska namn.

Till en början baserade sig ordboken på en samling som bestod av cirka 550 000 excerptsedlar från den äldre litteraturen. Ordbokens första del (1985) baserar sig nästan uteslutande på detta material. Utöver excerptsamlingen användes en fullständig konkordans över Agricolas textord. Detta *Index Agricolaensis* var ordboksarbetets första adbaserade hjälpmedel. Från och med slutet av 1980-talet kunde sedan en hel del källmaterial i snabb takt överföras i elektronisk form. Under arbetet med den andra delen kunde redaktionen redan utnyttja textkorpusar bestående av flera viktiga källor, både religiösa texter och lagtexter. Bland annat Mikael Agricolas samtliga verk, den första *Bibeln* på finska (1642), *Sveriges Rikes Lag* (1734, i finsk översättning 1759) och *Kyrcko-Lag och Ordning* (1686, på finska 1688). Ordbokens andra del blev alltså klart mer täckande än den första delen. För en presentation, se Nuutinen (1996:129–138).

Manuskriptet till ordbokens tredje del håller nu på att färdigställas. Materialet är fullständigare än tidigare, i dag är huvuddelen av de viktigaste källorna tillgängliga som textkorpus. Som textkorpus finns bland annat de tre viktigaste gamla finska *psalmböckerna* och *Kristoffers Landslag* och *Magnus Erikssons Stadslag* på finska (av landslagen tre och av stadslagen två översättningar) samt en betydande mängd *författningstexter* från slutet av 1500-talet fram till början av 1800-talet. I materialet ingår också en stor mängd *predikningar* från 1600- och 1700-talen. I elektronisk form finns också den första finska tidningen, *Suomenkieliset Tieto-Sanommat* (ung. ”Finskspåkig bulletin”), liksom också tidningsutgivaren Anders Lizelius övriga produktion (med undantag för hans två bibelöversättningar) och Christfrid Gananders hela produktion. Gananders texter omfattar bland annat folkmedicin, sagor, dikter och gåtor. Huvuddelen av korpusen och hela materialet består av översatta texter. Därför är det mycket viktigt att det också finns texter som ursprungligen skrivits på finska. En viktig källa är till exempel Juhana Abrahaminpoika Frosterus naturvetenskapligt-religiösa skrift *Hyödyllinen Huwitus Luomisen Töistä* (1791). Korpusen omfattar nästan tre och en halv miljon ord.

4. Redigeringsarbetet

Datorn har revolutionerat redigeringsarbetet totalt. Manuskriptet till den första delen redigerades för hand och skrevs sedan rent på skrivmaskin. När den andra delen skrevs fick redaktörerna lära sig två olika ordbehandlingssystem, och i och med den tredje delen har vi övergått till att använda en helt annan typ av program. För närvarande gör vi ordboken med *FrameMaker+SGML* i Unix-miljö. Övergången till en strukturerad teknik innebar att också redigeringsprinciperna måste omarbetas och länkas till dataprogrammets strukturbeskrivning. Se Palkki (2001a:271–281) för en redogörelse. Nu befinner vi oss igen i en övergångsfas, ett byte av programmiljö från Unix till Windows.

4.1. Strukturen i ordartiklarna

Ordartiklarna följer i huvudsak samma struktur som i ordartikeln **lipeä** (de olika delarna numrerade i exempelelartikeln för tydlighetens skull):

- (1) **lipeä** (lip|iä, -ee) (2) s. (3) emäksien ja alkalisten suolojen vesiliuoksista (4) (S, VR, F, J, G II 88c *lipiä* lixivium, luuth, die Lange; lisäksi F *liwe*) | (5) Pict 1622b A5a [Pestä] sen carkian ja tuiman tammisen lipen cansa | B¹⁻⁴ Jer 2:22 jos sinä sinus wielä lipiällä pesisit | Menn 1699 B4b Pese Lijnat Lipiäsä Paidat Wedes Pensiäsä | Alm 1751 A15a Tuhasta tehdään selkiätä lipiätä | Alm 1762 A15b Se lipiästä jäänyt tuhca on hywä sonda pellolle | Aken 1788 18 lijpeestä keitettyä tuhkaa | Gan 1788b 28 Ota kusiais-pesä, tee siitä lipiä | ib. 85 sammuttamattomasta kalkista eli tuhasta tehtyä lipiätä | As 1796a 10 pitää hänen andaman lipiällä pestä kaikki wuotet ja permannot Lazaretisä. (6) – *Yhd.* emä-, jälki-, kalkki-, pää-, salpietari-, salpietarin-, tuhanlipeä.

De numrerade delarna är följande: (1) *uppslagsord* med *varianter*, (2) *ordklassangivelse*, (3) *betydelsebeskrivning*, (4) uppgifter ur *gamla ordböcker*, (5) *exempel* ur litteraturen med källangivelser och (6) en lista över *sammansatta ord* som det aktuella ordet är huvudord i.

Uppslagsorden är i regel på nufinska, här alltså **lipeä** ('lut'). I fråga om ord som inte finns i nufinskan är uppslagsordet det ord som finns i materialet, t.ex. **afgårdakylä** ('avgärdaby'). Andra former av uppslagsordet som förekommer i den äldre finskan registreras som *varianter*: inom parentes efter uppslagsordet **lipeä** finns anteckningen (*lip/iä, -ee*). Varianterna anges här utan tildetecken före första varianten. Det betyder att ordet inte förekommer i materialet i sin nufinska form, utan endast i formerna *lipiä* och *lipee*. Jag tar ett annat exempel för jämförelsens

skull. Ordet är *lapsellinen* 'barnslig' och uppslagsordet och varianterna är utmärkta på detta sätt: **lapse|llinen, -linen** (~ lapsi|llinen, -linen). Huvuduppslagsordet är nufinskans **lapsellinen**. Ordet förekommer också i formen *lapselinen*; variationen gäller ändelsen, och endast ändelsen skrivs ut. Andra varianter anges inom parentes: i formen *lapsillinen* är stavvokalen *i* medan den i uppslagsordet är *e*. I *lapsilinen* är det endast ändelsen som skiljer sig från *lapsillinen*. Tildetecknet framför varianterna anger att också den nufinska varianten finns i materialet.

Några fler exempel på markeringen av uppslagsord och varianter:

lakeija (~ lakaija) ('lakej')

lap|a, -o ('skuldra; årblad m.m.')

latva (~ ladva, lalva) ('[trä]d|topp, -krona; övre lopp [på vattendrag]')

liiaten, -ki, -kin (~ liiatekkihän, liijaten, liiainen jne.) ('särskilt')

makeasti (~ makia|sti, -sta, makijasti, makjasta, makeesti; makiamman) ('sött; inställsamt m.m.')

metsäpukki (mettäp.). ('rådjur e.d. hjortdjur')

Efter uppslagsord och varianter finns en förkortning för *ordklass*, vid **lipeä** *s.* för *substantiv*. Om ett och samma ord kan representera flera ordklasser, anges självfallet alla ordklassförkortningar:

kemppi (~ kempi, kämppi) *s.* ja *a.* (*s.* 'hjärte'; *a.* 'högboren; högmodig, stolt; utmärkt')

korvan *adv.* ja *postp.* ('bredvid, vid, sida vid sida')

En *postposition* i finskan motsvaras i flera andra språk av en *preposition*.

Efter ordklassangivelsen skiljer sig artiklarnas struktur från varandra. Ordet *lipeä* har i äldre finska haft en entydig betydelse, 'vattenlösning av baser eller alkalialter'. Betydelseförklaringen följer alltså direkt efter ordklassangivelsen.

4.2. Gamla ordböcker

Om ett ord har flera betydelser och en indelning i betydelsegrupper måste göras, ändras ordningen inom artikeln något: strax efter ordklassangivelsen kommer *uppgifterna ur gamla ordböcker*. Inom parentes anges så kort som möjligt de uppgifter om ordet som finns i ordböcker från den svenska tiden och som innehåller finska.

Under 1600-talet utkom tre s.k. tolkordböcker med finska som ett språk. Det första språket i ordböckerna var latin och orden var ordnade i ämnesområden.

- S* = Ericus Schroderus, *Nomenclatura*, 1637 (finskan finns inte med i de tidigare upplagorna av ordboken).
VR = *Variarum Rerum Vocabula*, 1644.
F = Henrik Florinus, *Nomenclatura*, 1678 (flera senare upplagor med titeln *Vocabularium*).

I ordböckerna från 1700-talet är uppslagsorden finska, och de är ordnade i alfabetisk ordning:

- J* = Daniel Juslenius, *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus*, 1745;
JA = *Andreas Aspegreens tillägg* till Juslenius ordbok.
JlisP = *Henrik Gabriel Porthans tillägg* (på mellanblad i en faksimilupplaga av Juslenius ordbok publicerad 1968).
JlisK = *Salomon Kreanders tillägg* och
JlisC = *Juhana Canstréns tillägg* (A.V. Koskimies publicerade Kreanders och Canstréns tillägg i en ordbok 1917).
G = Christfrid Ganander, *Nytt Finskt Lexicon* I–III, 1786–1788.

Den största och viktigaste av de äldre ordböckerna är Gananders *Nytt Finskt Lexicon*. Ordboken, som endast fanns i manuskriptform, utgavs i faksimiltryck 1937–1940. Senare, 1977, publicerades en ny upplaga i modernt tryck och med en alfabetisk ordlista med koder för förekomst i en separat bilaga (Ganander 1997). Birgitta Romppanen har presenterat de äldre ordböckerna i sin doktorsavhandling (2001:100–142).

Uppgifterna från var och en av ordböckerna har tagits med i ordartiklarna. De har däremot inte beaktats i indelningen i betydelsegrupper eller i förteckningen över varianter av uppslagsordet. Jag nämnde tidigare att ordboken i princip är enspråkig. Uppgifterna från gamla finska ordböcker utgör ett undantag från enspråkigheten. Ekvivalenter på främmande språk bidrar till att förklara ordens användning. Uppgifterna ur de gamla ordböckerna i ordartikeln **lipeä** är följande:

(*S*, *VR*, *F*, *J*, *G* II 88c *lipiä* *lixivium*, *luuth*, *die Lange*; *lisäksi F liwe*). Det betyder att uppslagsordet i samtliga nämnda ordböcker är **lipiä** och att Florinus också har formen *liwe*. Ekvivalenterna på svenska och latin är desamma i alla ordböcker, skillnader i ortografin har inte beaktats. I Schroderus ordbok är ett av språken tyska, och den tyska ekvivalenten tas med i vår ordbok.

Ett exempel på de något komplicerade uppgifterna i de gamla ordböckerna är uppslagsordet *latva*:

(1) **latva** (~ ladva, lalva) *s.* (S *ladva* apex, topp, der Gipfel am Baum | VR *ladwa* (2) cacumen, skatte, topp | J *ladwa* cacumen arboris l. herbae, topp på trä eller gräs | JlisP (3) 170 *latwa* | G II 5d *ladwa*, *latwa* = J; *ladwa* pronunciatur *latwa*, *lallwa* Kalajoki, topp (4) på alla löfträn, sed *kerkkä* på alla barr trän, så som tall, gran, topp; *joen latwa*, *pitäjän* (5) *latwa* yttersta ändan af ån, socken skatan, tractus supremus, amnis, paroeciae; *joen* (6) *latwa*, *joen latwalle* up åt öfwersta tracten af ån; *pitäjän latwoille* på socken skatorne; (7) 19a *lalwa*; 32a *latwa*, *ladwa* träskata, topp; *lakialle latwallehen*, *olowille oxillehen* på (8) dess breda topp, lommiga löfrika qwistar; 344c s.v. *päiwä*: *päiwä on metzän ladwas* (9) solen är i ned gången).

Uppgifterna skiljer sig så mycket från varandra att de redovisas skilt för sig. I Gananders ordbok finns en uppgift som är identisk med uppgiften i Juslenius (rad 3). Sedan följer de övriga uppgifterna i Gananders ordbok. I Gananders ordbok finns i allmänhet många fraser och uttryck och exempelsatser, och en gallring är nödvändig. Många av Gananders exempelsatser är försedda med en källhänvisning, och det finns också exempel vars ursprung har kunnat fastställas senare. Det största arbetet har gjorts av *Osmo Hormia*, som har utrett källor till Gananders ordbok i sin doktorsavhandling (1961). Exempel där ursprunget är känt tas naturligtvis med i ordboken som litteraturexempel ur den ursprungliga källan.

Artiklar görs också över ord som endast förekommer i gamla lexikon. I så fall utelämnas parenteserna. Ett exempel är artikeln *laitareki*:

laitareki *s.* JlisP 51 korja, korja-reki; 172 Savo-släda, med sådane sidbräder ~ *laitio*, *laitio-reki*; 190 ~ *lohna-reki* | JlisK = JlisP 172 | G 422b s.v. *kirmu*: ~ *lattio reki*; 455c s.v. *kori*: ~ *korja*, *korja reki*; II 13b bräd eller kappsäda, sawosläde, rheda major asseribus constructa; ~ *laitio*, 13d *laittio*; 96b ~ *lohna*, *lohna reki*.

4.3. Betydelsebeskrivning

Det egentliga utredningsarbetet sker när ordens *betydelser* skall fastställas och förklaras. Innan arbetet kan fortsätta måste alla tillgängliga exempel på ett ord gås igenom. Först skall exemplen naturligtvis samlas in. Excerptsedlarna gås igenom och sökningar görs i korpusmaterialet. Vid korpussökningarna måste man komma ihåg att ortografin varierar i det äldre språket. Man måste också ta reda på hur allmänt ordet är och hur stor ordfamilj ordet eventuellt hör till. Det inverkar bl.a. på hur sök-

strängen skall formuleras. Man måste också överväga om det är ändamålsenligt att göra en enkel eller en detaljerad korpussökning. En enkel sökning ger mycket ”skräp”, irrelevanta träffar, och att städa bort skräpet kan vara synnerligen tidskrävande och frustrerande i synnerhet när det gäller stora material. Men det finns knappast någon som behärskar den äldre finskans ortografi så väl, att han eller hon med säkerhet hittar alla alternativ om sökningen är mycket detaljerad.

Efter sökningen läser man igenom exemplen och ordnar dem preliminärt i *betydelsegrupper*. Vid sidan om de egentliga betydelsegrupperna lyfter man fram användningen inom eventuella *specialområden* samt *idiom* och *talesätt*. Indelningen i betydelsegrupper är ett mycket tidskrävande arbete särskilt när det gäller stora artiklar. Ordens betydelser har i många fall förändrats under tidens gång, ibland också ganska mycket. Betydelseförändringarna är det som gör arbetet intressant. Förändringarna är också en garanti för att vårt arbete är meningsfullt. Om ordens betydelser vore oförändrade skulle en ordbok av den här typen överhuvudtaget inte behövas.

Huvudprinciperna för indelningen i betydelsegrupper är att den allmänna betydelsen anges före särskilda och den ursprungliga betydelsen före senare. Konkret användning anges före abstrakt och egentlig användning före bildlig. Om dessa principer tillåter, följer vi en kronologisk gruppering, dvs. att gruppen med den första belägget blir första betydelsegrupp. Betydelsehierarkin övervägs noga. Ord inom samma ordfamilj är ofta mycket lika när det gäller användning, men en avledning som det endast finns få exempel på behöver inte nödvändigtvis en lika djupgående artikel som grundordet.

Vid grupperingen kan man t.ex. söka hjälp i ordböcker över modernt språk. Men man måste hela tiden beakta det gamla språkets särdrag: språkbrukets och betydelsernas olikheter i jämförelse med nufinskan. Särskilt lycklig känner sig ordboksredaktören när det finns någon semantisk analys e.d. utredning av ett ord eller en ordfamilj som artikeln skall behandla. Viktig bakgrundsinformation finns också i kulturhistorisk litteratur. En stor del av texterna är översatta och vid behov tar vi *originaltexterna* till hjälp när betydelsen skall fastställas. Bibelöversättningarna jämförs närmast med *Vulgata* på latin, *Luthers Bibel* på tyska (1545) och *Gustav Vasas Bibel* (1541) på svenska. Lagar och författningar jämförs vid behov med de svenska originalen.

Förklaringen är ofta en *beskrivning* eller *definition*, eller en lista med *synonymer* eller ord med nära betydelse. Encyklopediska förklaringar undviks. Förklaringarna skrivs på modernt språk, men beskriver ordets gamla användning. Alla synonymer räknas inte upp, utan synonymerna

begränsas till de viktigaste. Exempelsatserna i ordboken är jämförelsevis långa och läsaren kan själv utläsa betydelsenyanserna. Därför är alltför detaljerade förklaringar onödiga. Också ordets rektion framgår vanligen av exempelsatserna och behöver inte anges särskilt. Om man vill ge en förklaring som är vidare än en synonym används uttryck med elativ t.ex. som här:

hirmusana *s.* uhkailusta ('om hotelser')
hoilata *v.* kovaäänisestä ääntelystä ('om skrålande').

Namn på växter och djur kan vara svåra att förklara. Det är inte heller alltid möjligt att exakt fastställa art. Ofta är en ungefärlig förklaring tillräcklig. Om en växt eller ett djur inte kan artbestämmas, kan angivelse av släkte vara tillräckligt. Det vetenskapliga namnet kan anges när arten kan identifieras med säkerhet. Det vetenskapliga namnet är det andra undantaget från enspråkigheten. Här följer några exempel:

angervanruoho *s.* mesiangervo, *Spiraea ulmaria* ('älgräs')
metsänämmänkenkä *s.* tulikukka, *Verbascum* ('kungsljus')
jäniksenkaali *s.* jokin maksaruohokasvi ('någon fetknopp e.d.')
metsähärkä *s.* jokin antilooppi tai hirvieläin ('något antilop- eller hjortdjur')

4.4. Exempelsatser

Att välja *exempelsatser* är också ett tidskrävande moment i ordboksarbetet. Exempelen i varje betydelsegrupp skall vara så mångsidiga som möjligt. Tid, litteraturgenre, ordformer, varianter, rektion m.m. skall beaktas. Artikelförfattaren försöker finna rätt exempel för rätt plats. Det första belägget för ordet och det första belägget för varje betydelse och varje användning skall alltid finnas med bland exemplen. Satserna skall representera de olika genrerna så väl som möjligt, men i förhållande till hur vanlig genren är. De äldsta texterna är oftast religiösa texter (Bibeln, kyrkohandböcker, bönböcker m.m.), och därför dominerar denna textgenre exemplen i ordboken. Under 1500-talet börjar det också förekomma lagtexter på finska, och i vissa artiklar intar exemplen från lagtexterna en central plats.

När det finns flera finska översättningar från den svenska tiden av en och samma text gör vi *textjämförelser*. Det gäller t.ex. jämförelser mellan Agricolas Bibel och de fyra andra bibelutgåvorna, och mellan de tre finska översättningarna av landslagen och de två översättningarna av stadslagen. Kyrkohandböckerna från 1500-talet jämförs sinsemellan och

också de tre psalmböckerna. Av Sveriges Rikes Lag finns det tre översättningar, vilka också jämförs med varandra. Även motsvarande ord från originaltexten på det andra språket kan vid behov anges som jämförelse. Det kan vara befogat i synnerhet när redaktören måste motivera varför hon har kommit till en viss slutsats. Det är det tredje fallet då ordboken avviker från enspråkigheten.

4.5. Exempel på olika artiklar

Ordbokens artiklar kan vara mycket olika sinsemellan och av olika längd. Ordet *lipeä* var ett exempel på ett typiskt entydigt ord. Ordet *latva* har flera betydelser, men artikeln är så pass kort att det inte har varit nödvändigt att dela in den i stycken för att underlätta läsningen.

- (1) **latva** (~ ladva, lalva) *s.* (S *ladva* apex, topp, der Gipfel am Baum | VR *ladwa* cacumen, (2) skatte, topp | J *ladwa* cacumen arboris l. herbae, topp på trä eller gräs | JlisP 170 *latwa* | (3) G II 5d *ladwa*, *latwa* = J; *ladwa* pronunciatur *latwa*, *lallwa* Kalajoki, topp på alla
- (4) löfträn, sed *kerkkä* på alla barr trän, så som tall, gran, topp; *joen latwa*, *pitäjän latwa* (5) yttersta ändan af ån, socken skatan, tractus supremus, amnis, paroeciae; *joen latwa*,
- (6) *joen latwalle* up åt öfwersta tracten af ån; *pitäjän latwoille* på socken skatorne; 19a
- (7) *lalwa*; 32a *latwa*, *ladwa* träskata, topp; *lakialle latwallehen*, *olowille oxillehen* på dess (8) breda topp, lommiga löfrika qwistar; 344c s.v. *päiwä*: *päiwä on metzän ladwas* solen är (9) i ned gången). **1 a** kasvin, tav. puun ylin osa | B¹⁻⁴ 2 Sm 5:24 cuulet ficunapuun ladwat (10) cahisewan | B¹⁻⁴Jes 17:6 on caxi eli colme marja ylhällä [öljypuun] ladwasa |
- (11) Forseen 1738 113 (RWL 1759 88, RWL 1808 92) Ei pidä myös puuta caadettaman, (12) eli ladwa hacattaman | As 1748a C3a Paimenen ei pidä Wuohein elatuxexi, tuoreita (13) Puita caataman - - lalwoja poickihackaman | Rör 1757 20 puu, jonga ladwa on poicki (14) hacattu | AAchr 1762b 10:4 Nöyrix meit on Herra luonut, Ei puun lalwois lendämän | (15) Liz 1765 67 tuodan joka taloista 1 hirsi - - hyvää hongaa, 10 peukalota Ladvasta | Alm (16) 1771 B4a [Lyhteet] ripustetaan riuwuillen - - alaskäätyin latwoin | STS 1776 33
- (17) hakattuun puitten metzään jääneitä ladwoja ja oxia | Gan 1783 34 Tywi ylös, latwa
- (18) alas? Wast. Hewosen eli lehmän häntä | Gan 1784 119 Kettu katto ylös puun latwoin | (19) Alm 1807 B4b [Pellava] ylösripustetaan hasjoille - - juuri ylöspäin ja lalwa alaspäin. **b** (20) pitkänomaisen esineen kärki, huippu | A II 650 [Jaakob] cumarsi henen Walticans (21) Ladhua (B¹⁻⁴ Heb 11:21 sauwans pään päälle). **2** yläjuoksu; laita, raja | Martti 57
- (22) Quinga tule raketa rinnalda ia ladualda, taicka ylhäldä ia alhalda, nijn ettei wsi toe estä (23) sitä wanha (Koll 1648 85 sekä pälle että ala wirran; ruots. nidan oc ofuan) | Holm

- (24) 1780 3b [Simelius alkoi] Talon rakennuxen, tämän Kirkon Kappalaisen, maan
 (25) ladwalle. – Yhd. kokko-, mesi-, satalatva.

Betydelserna är alltså: **1 a** 'översta delen på en växt, vanligen ett träd' (rad 9); **b** 'spetsen på ett långsmalt föremål, topp' (r. 19); **2** 'övre lopp; kant, gräns' (r. 21). I några exempel (r. 9, 10, 21) har texterna i de olika bibelöversättningarna jämförts och i ett par exempel (r. 11, 23) har lagtexter jämförts. I slutet av artikeln anges sammansatta ord med **latva** som huvudord (r. 25), de är också uppslagsord på sin egen plats.

När en ordartikel måste indelas i större huvudgrupper, används romerska siffror. Som exempel presenterar jag betydelsegruppindelningen för ordet *maa*, som verkligen har många användningar. Även inom betydelsegrupperna finns det flera undermoment: specialanvändningsområden och olika talesätt. Förklaringarna är här översatta till svenska.

maa *s.* (uppgifter i gamla ordböcker).

I 'en stor helhet'. **1** 'jordklotet, Tellus; världen'.

2 'världen och människorna, människornas värld; världens gång, jordelivet, människolivet'; 'himlen, livet efter detta, himlen som Guds boning'. – *Särsk.* 'om tiden efter döden, livet efter detta'. – *maan pää/llä, -ltä, -lle* 'i världen, i detta liv osv'.

II 'yta, grund'. **1 a** 'jordens yta, jordklotets yta el. ytskikt, jordmån, mark, grund; äv. om golv e.d. låg yta'. – *rikkoo, kukistaa* osv. *maahan* 'utplåna, förstöra', *langeta maahan* 'rasa, gå sönder', *maahan ottaminen* 'sönder slående, rivande'. **b** i anslutning till ovanstående *bildl.* och *abstr.* – *maahan laskea aseet* 'nedlägga vapen, sluta kriga'. – *pistää kieltänsä maalle* 'visa tungan, håna'. **c** 'om jordens inre, jordens djup, en plats under jordytan e.d.' – *Bildl.* (i bildlig användning). – *Särsk.* 'den dödes vilorum, gravplats'.

2 'jordämne, jord; jordart'.

III 'område, trakt'. **1 a** 'landområde; trakt, region, omgivning'. – *Särsk.* 'omnejd, näromgivning'. **b** 'markområde som äges eller innehas av någon, jordegendom; bondgård'. – *yhteinen* eller *jakamaton maa* 'samfällid mark'.

2 'åker, odlingsmark, odlad mark'. – *Bildl.*

3 a 'stat, rike e.d. administrativt eller geografiskt område; världsdel, kontinent'. **b** 'län, landskap e.d. område som är mindre än en stat'.

4 'landsbygd, landsort'; '(huvud)stad'.

Ssgr. (Listan över sammansatta ord omfattar närmare 300 ord med *maa* som huvudord).

Utöver de egentliga artiklarna finns det ett stort antal *hänvisningsartiklar* – uppskattningsvis en fjärdedel av alla uppslagsord, cirka 20 000. Det förklaras av att samtliga varianter av uppslagsordet tas upp som

hänvisningsartiklar enligt begynnelsebokstav. Också uppslagsordets form i de gamla ordböckerna blir en hänvisningsartikel, även om den inte nämns i förteckningen över sammansatta uppslagsord i den egentliga artikeln. Avsikten med hänvisningsartiklarna är att säkerställa att den som använder ordboken alltid finner vad han söker, oberoende av om han söker belägg för ett modernt ord i äldre finskan eller förklaringen till en skrivform som han påträffat in en gammal skrift. Här är några exempel:

liitet *s.* liite¹.
likille *adv., prep. ja postp.* likellä.
mee *pron.* me.
meenvaha *s.* medenvaha.
mehilais- mehiläis-.
merenhätä *s.* merihätä.
naabori(-) naapuri(-).
naai, -t *pron.* naa.
nagr- naur-.

4.6. Finslipning

Innan manuskriptet blir ordbok går det igenom flera granskningar. Åtminstone en redaktörskollega läser igenom artiklarna och bedömer dem kritiskt, varefter skribenten gör nödvändiga ändringar. Huvudredaktören gå igenom alla artiklar och lägger sista handen vid innehållet. Den tekniska finslipningen görs tillsammans med dataexperter.

5. Slutord

För närvarande pågår en intensiv diskussion på Forskningscentralen om ordboken skall publiceras i bokform eller enbart i elektronisk form. Samma diskussion aktualiseras säkert i samband med många andra ordböcker världen över. Två delar av ordboken har kommit ut i tryck. Därför är det inte motiverat att plötsligt ändra på utgivningssättet. I något skede skall ordboken också publiceras elektroniskt, men den tar tid att färdigställa. E-ordboken får inte vara ett fuskverk, utan det måste noga övervägas vilken struktur som är mest ändamålsenlig. En elektronisk ordbok bör ha egenskaper som gör det möjligt att använda den också för annat än att söka betydelser och exempelsatser. Den bör utformas som en databas med så mångsidiga sökegenskaper som möjligt så att den kan vara ett användbart hjälpmedel i många typer av språkforskning. För närvarande saknas resurser för ett sådant projekt.

Vi får ofta frågan till vilken nytta en ordbok som beskriver en historisk språkform kan vara. Finns det överhuvudtaget någon användning för ordboken och vem behöver den? Jag återknyter till E.N. Setäläs ord som jag citerade tidigare – en ordbok över äldre finskt skriftspråk är av stor vetenskaplig betydelse och har ett värde i sig som monument och beskrivning över svunna tiders finska kultur och kontakter med den västerländska civilisationen. Ordboken är till nytta för språkforskare och historiker. Den är en utmärkt kulturhistorisk källa och en viktig bok också för andra forskare, t.ex. teologer och rättshistoriker. Den är en viktig bok för alla och envar som är intresserad av sina rötter och sin kultur. Ordbokens tredje del utkommer under Mikael Agricolas jubileumsår 2007, och hela serien i sex delar bör vara färdig i slutet av 2020-talet.

Litteratur

- Ganander, Christfrid 1997a: *Nytt finskt lexicon*. Alkuperäiskäsi-kirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 676. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 95. Helsinki/Hämeenlinna 1997.
- Ganander, Christfrid 1997b: *Nytt finskt lexikon*. Hakemisto. Toimittanut Liisa Nuutinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 688. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 100. Helsinki/Hämeenlinna 1997.
- Hormia, Osmo 1961: *Gananderin sanakirjan lähteet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 271. Helsinki/Turku 1961.
- Index Agricolaensis I–II*. Toim. Esko Koivusalo (päätoimittaja), Irene Hellemaa, Anja Lehtimäki ja Riitta Suhonen. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 11. Helsinki 1980.
- Nuutinen, Liisa 1996: Korpus över äldre finska. *LexicoNordica* 3, 129–138.
- Palkki, Riitta 2000: Uusi tapa tehdä vanhaa. *Vanhan kirjasuomen sanakirjan toimitustekniikasta. Piipliakielestä kirjakieleksi*. Helsinki 2000, 339–351.
- Palkki, Riitta 2001a: Lagring av ordbok över äldre finskt skriftspråk i strukturerad form. *Nordiska studier i lexikografi* 5. Skrifter utgivna av Nordiska föreningen för lexikografi 6. Göteborg 2001, 271–281.
- Palkki, Riitta 2001b: *Vanhan kirjasuomen sanakirjan rakenteisesta tallentamisesta*. Leksikografiaseminaar Sõna tänapäeva maailmas. Eesti Keele Instituudi toimetised 9. Tallinn 2001, 90–98.

- Piipliakielestä kirjakieleksi*. Toim. Matti Puntila, Raimo Jussila ja Helena Suni. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 105. Helsinki 2000.
- Rapola, Martti 1957: 16.3.1957. Uusia tavoitteita kohden. *Suomalainen kurkihirsi. Vuosikokousten avajaispuheet 1947–1961*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1961, 87–97.
- Rapola, Martti 1958: Vanhan kirjasuomen sanakirjan ohjelmakysymyksiä. *Virittäjä* 1/1958, 56–66.
- Rapola, Martti 1965: Vanhan kirjasuomen sanakirja. *Kansallisten tieteiden kehittämisohjelma 1966–80*. Suomi 112:1. 1965, 26–27.
- Romppanen, Birgitta 2001: *Från målspråk till källspråk. Utvecklingen av den finsk-svenska och den enspråkiga finska ordboken*. Acta Wasaensia Nr 91, Språkvetenskap 18. Vasa 2001.
- Setälä, E.N. 1897: Suomalaisen Sanakirjatyön ohjelmasta. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Keskustelemukset* 12.II.1896. Suomi III:13. 1897, 89–95.
- Suomi III*: Kirjoituksia isänmaallisista aineista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1897.
- Suomi 112*: Kirjoituksia isänmaallisista aiheista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1965.
- Vanhan kirjasuomen sanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. I: Toim. Esko Koivusalo (päätoimittaja), Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila ja Riitta Palkki. Helsinki 1985. II: Toim. Maija Länsimäki (päätoimittaja), Riitta Palkki (toimitussihteeri), Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila ja Liisa Nuutinen. Helsinki 1994.
- Vanhan kirjasuomen sanakirjan 3. osan käsikirjoitus.
- Vanhan kirjasuomen sanakirjan artikkelinkirjoitusohjeet*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki 1977.
- Vanhan kirjasuomen sanakirjan rakenneosien kuvaus*. Atk-tallenne. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki 2003.
- Vanhan kirjasuomen sanakirjan toimitusperiaatteet*. Atk-tallenne. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki 2005.
- Virittäjä*. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.

Riitta Palkki
 specialforskare, huvudredaktör
 Forskningscentralen för de inhemska språken
 Sörnäs strandväg 25
 FI-00500 Helsingfors, Finland
riitta.palkki@kotus.fi

Översättning från finska: Teresia Ijäs